

*Aproximació a
l'estudi de la
càrrega de censals
i evolució
pressupostària del
municipi d'Artà,
1836-1860*

Antoni Picazo
Muntaner

Mayurqa
(2003), 29:
357-370

APROXIMACIÓ A L'ESTUDI DE LA CÀRREGA DE CENSALS I EVOLUCIÓ PRESSUPOSTÀRIA DEL MUNICIPI D'ARTÀ, 1836-1860

Antoni Picazo Muntaner

RESUMEN: El artículo analiza la evolución de los presupuestos del municipio de Artà (Mallorca) entre 1836 y 1860, la carga de censales que afectaba a la administración local y los impuestos que recaudaba para atender sus gastos.

PALABRAS CLAVE: Hacienda local, presupuestos, impuestos, censales.

ABSTRACT: The article analyzes the budgetary evolution of the municipality of Artà between 1836 to 1860, the debt that affected the local administration as well as the taxes that collected to make in front of its expenses.

La situació de les hisendes locals al llarg del segle XIX està determinada per tres grans etapes. La primera ve de la situació històrica i arriba fins a 1845, en què els municipis no gaudien de cap entrada fixa per fer front al dèficit anual dels seus pressuposts. Aquests es cobrien mitjançant dos conceptes. Per una part els impostos derivats de llocs públics, corredories i alguns arbitris de caràcter municipal —que realment eren quantitats molt míseres— i per l'altra, el repartiment veïnal. Aquest estava format, bàsicament, per un percentatge que s'aplicava sobre la presumpta riquesa del ciutadà. Recordem, per exemple, que entre el 1790 i el 1820 el 60% de la recaptació venia de les classes jornaleres i la gran oligarquia rural n'estava exempta i sols contribuïa en casos excepcionals mitjançant els denominats «pactats».

No obstant això, en una societat agrícola com la d'Artà, amb una dinàmica econòmica feble, la pressió fiscal provocava contínues fallides dels estrats socials més desfavorits.¹ Aquestes fallides sovint anaven acompanyades de greus crisis a l'economia familiar² —generalment falta de queviures— la qual cosa obligava el municipi a una

1 Al llarg del XIX i del XX en gairebé tots els impostos trobem un recàrrec per fallides, fruit dels nombrosos «pobres de solemnitat» que estaven exempts de pagar tributs. A més, sovint se'ls havia d'atendre, el que repercutia a les finances municipals.

² Moltes d'aquestes crisis, com la de 1690 o la de 1723, tenien com a conseqüència directa la mort de ciutadans per falta de «forments», vegeu *AMA Resolucions 1690*.

intervenció.³ Aquest fet, intrínsec a la comarca de Llevant al llarg dels segles, provocà una incapacitat financera constant de l'Ajuntament.

La segona etapa s'inicia a partir de 1845 —concretament arran de la Llei Reguladora de 23 de maig de 1845— quan el Govern Central va decretar mesures perquè els Ajuntaments poguessin estructurar els seus ingressos sobre part de la riquesa generada al seu municipi. Així, cap a 1855-56 ja queden reflectides les grans entrades que, a partir d'aquest moment, s'habilitarien per cobrir el dèficit municipal.

La tercera etapa, la detectem a partir de 1890 quan el sistema fiscal quedà totalment obsolet per fer front a les noves —i cada cop més costoses— atribucions que adquiriren les corporacions locals. Mentre l'Estat es veia obligat a incrementar la pressió fiscal a tots els nivells possibles per fer front a les seves necessitats. Cap al 1890-1900 quedà clar a tots els sectors de la societat espanyola que el sistema tributari necessitava una reforma íntegra, profunda, que agilités i racionalitzés els ingressos de l'Administració. Aquesta, emperò, passava per un enfrontament amb els grans terratinents rurals⁴ que marcaven les pautes econòmiques del Govern Central.

L'evolució concreta del cas d'Artà passa per les tres etapes que hem esmentat abans. Així i tot, la primera d'aquestes presenta dos períodes diferenciats: per una part el de 1836-1845 —del qual destacaríem dos quinquennis, el de 1836-40 i el de 1841-45— i, per l'altre, el de 1846-47. Ambdós, emperò, presenten una sèrie d'eixos comuns, que resumidament serien els següents:

1. Una dinàmica pressupostària molt irregular, és a dir, així com en etapes posteriors els pressuposts presentaren una tendència constant al creixement, en aquestes no es donà. Les despeses tant fixes com extraordinàries estaven contingudes, igual que les destinades a personal.

2. Unes entrades, també irregulars, que descansaven fonamentalment, com hem citat, sobre el repartiment veïnal, que tot i que incidia de forma molt acusada sobre la gran majoria de la població —dedicada a tasques agrícoles— era insuficient.

3. Unes elevades càrregues que, en forma de censals, hipotecaven l'economia municipal. Aquestes arribaren a representar el 33% de les despeses, bloquejant el desenvolupament social del municipi i la impossibilitat de destinar partides elevades a infraestructures.

El període 1836-1845. Pel que fa a la primera etapa, de 1836 fins a 1845, caldria, en primer lloc, analitzar el quinquenni de 1836-1840. La seva evolució pressupostària és la que a continuació detallem:

³ Sens dubte, és entre 1720 i 1760 quan la Universitat ha de destinar la major part dels seus ingressos a abastir la població. Especialment virulentes foren la crisi agrícola de 1723 i la quebra de l'erari públic el 1724 quan les entrades no foren suficients per cobrir els interessos dels censals.

⁴ Posem com a exemple els casos de les províncies de Còrdova o Cadis en què al llarg d'anys l'ocultació patrimonial rural representava més del 50% de la seva extensió real.

Concepte/any (en lliures)	1836	1837	1838	1839	1840
Sous	551	651	466	467	542
Censals	655	661	373	373	367
Despeses fixes	120	284	229	229	189
Despeses extraordinàries	699	728	358	358	418
Total	2.025	2.324	1.426	1.427	1.516

L'estudi percentual d'aquest període ens mostra unes xifres molt eloqüents. Els sous del personal de l'Ajuntament presenten una tendència a l'estabilitat, menys en anys puntuals, com ara el 1837, en què la partida sofreix una elevació molt important. Concretament es passà de representar —sobre el total del pressupost— un 27% el 1836 a un 35% el 1840, similar als altres anys. Quant als censos —bastant nombrosos, 18 el 1836— anaren minvant passant del 32% el 1836 al 24% el 1840. Aquesta reducció va ser motivada per la desaparició del censal de 212 lliures que es pagava a la Inquisició,⁵ corresponent als condemnats per criptojudaisme. Les despeses fixes, que corresponien bàsicament al cerimonial eclesiàstic, presenten un augment, del 5,9 el 1836 al 12% el 1840. Les despeses extraordinàries —material d'escriptori, manteniment d'abeuradors, obres, censals endarrerits, etc., també presenten una tendència a la baixa, del 34% el 1836 a sols un 27% el 1840. Un dels motius més significatius de la caiguda en aquesta partida pressupostària fou l'escassa dotació destinada a obres municipals. És a dir, reducció d'infraestructures o projectes comunitaris. Reducció que es mantén al llarg dels anys següents.

Passem a analitzar el que més crida l'atenció d'aquest període: els censals. Aquests eren els deutes que l'administració tenia amb alguns particulars i certes comunitats. No cal incidir en el fet que aquests eren un vertader llast per a l'economia municipal,⁶ ja que s'arribaren a pagar uns interessos anuals que representaven entre 1/3 i 1/4 del pressupost total. Vegem amb més cura quins eren aquests el 1836.

⁵ L'Ajuntament acudí a tots els ressorts legals per intentar reduir al màxim el seu endeutament. D'aquí que se sol·licités la reducció dels censos —del 5 al 3,5%— dels reconciliats per la Inquisició. Aquesta rebaixa afectava els de Joan Antoni Cortès, que amb un préstec de 800 lliures cobrava uns interessos de 44 lliures i 9 sous anuals, i la d'Elionor Martí i el seu fill Gabriel Carles Cortès —aquest darrer refugiat a Niça—, que amb un cens de 1.200 lliures tenia uns interessos anuals de 68 lliures i 10 sous.

⁶ En trobem un exemple clar el 1719 quan la recaptació de tributs no fou suficient per cobrir els interessos dels censalistes.

Beneficiari	Quantitat Lliures	Quantitat Sous	Quantitat Diners
Almoines Catedral	2	16	3
Santa Eulàlia	73	18	5
Leonor Aguiló	3		
Inquisició	212	9	10
Manda Pia Ramon Verí	154	10	
Margarita Aguiló	6		
Hospital Palma	13		
Pedro J. Sancho	8	12	
Juan Servera, Pbro.	9		
Ignacio Pujol, Pbro.	3		
Comunitat Pvres. Artà	24		
Jaime Sureda, Pbro.	7		
Juan Sureda	72	18	
Capellania Sant Salvador	9		
Almoines Artà	8	14	
Juan Nicolau	3		
Canonge Garau	28	2	
Juan Crespí	7	10	

La seva incidència es mantén al llarg del temps, tot i que anirà reduint-se gradualment. Vegem per exemple els interessos d'aquests censals l'any 1845.

Beneficiari	Quantitat Reials
Almoines Catedral	37
Santa Eulàlia	982
Honor Sebastià Sancho	39
Manda Pia R. Verí (endarreriments 1843)	2.052
Manda Pia Ramon Verí	2.052
Ramón Servera	119
Hospital Palma	172
Pedro J. Sancho	114
Ignacio Pujol, Pbro.	39
Comunitat Pvres. Artà	318
Jaime Sureda, Pbro.	137
Juan Crespí	99
Almoines Artà	115
Hnos. Lorenzo Nicolau	119
Canonge Garau	373
Herederos Antonio Lliteras	39
Capellania Sant Salvador	119
Total	6.925

Pel que fa al quinquenni de 1841-45, l'evolució pressupostària de l'Ajuntament d'Artà fou la següent:

Concepte/any (en reials)	1841	1842	1843	1844	1845
Sous	6.026	6.026	6.482	9.033	9.905
Censals	4.882	4.882	4.882	4.822	6.925
Despeses Fixes	2.517	1.189	1.319	1.319	2.500
Despeses extraordinàries	5.554	5.554	5.554	5.554	7.891
Total	18.979	17.651	18.237	20.728	27.221

L'evolució percentual de les despeses d'aquest quinquenni resten estables. Els censals representen el 25-28% del total pressupostari; les despeses fixes, tot i que el 1841 fossin del 13%, baixen a un 6-7% als anys anteriors; les despeses extraordinàries es mantenen entorn d'un 30%. Però és en els sous on trobem un increment en un any puntual —el 1844— que passà del 30-35% a un 43%. Aquest increment es deu a un pagament realitzat a un professor de música de 2.152 reials i al d'una mestra de nines de 400 reials. Tot i això, és l'any 1845 on trobem unes alteracions més importants a causa d'un increment de les càrregues —els censals— per pagaments endarrerits així com un altre a la Diputació per 5.891 reials. Això en un any en què sols es produïren 128 reials per ingressos de llocs públics, provocant un dèficit de 28.063 reials que es cobriren mitjançant el repartiment veïnal. Aquest repartiment general es basava en tres grans aspectes: la Contribució Territorial, la Industrial i els Consums. De l'anàlisi d'aquesta dècada examinada, podríem treure una sèrie de conclusions generals.

En primer lloc, l'existència d'un deute consolidat que sols en concepte d'interessos hipotecava el pressupost, ja que se'n destinava un terç a cobrir-la. Aquest deute resta estable en tot el període estudiat.

En segon lloc, la inexistència d'una política fiscal que facilités als Ajuntaments unes entrades fixes i poder destinar partides al desenvolupament social del municipi. Recordem que un dels fets que caracteritzen el segle XIX espanyol fou l'intent no sols d'elevat el nivell cultural, sinó també el de forjar unes infraestructures nacionals suficients per desenvolupar la productivitat de l'Estat.

En tercer lloc, una estabilitat en les despeses fixes i extraordinàries derivades, principalment, d'aquella incapacitat municipal per fer front a grans projectes de caràcter comunitari. Tot i això, el 1845 trobem un increment bastant substancial al pressupost, però no fruit de millores estructurals, sinó que aquest és motivat per un augment en les despeses de personal, un retard en l'abonament d'alguns censals i el pagament a la Diputació per fer front a les despeses provincials.

El període 1846-1853. Aquesta etapa està caracteritzada per un canvi a l'hora de l'elaboració pressupostària, que, a partir d'ara, començà a tenir una major incidència en la comunitat. Així, les despeses fixes i extraordinàries foren de caràcter comunal, principalment: Policia de Seguretat, Policia Urbana, i també d'Instrucció i Correcció Pública.

Tot i això, els pressuposts es cobrien, amb caràcter general, a través del repartiment veïnal. Aquest repartiment veïnal continuava presentant els mateixos vicis que en èpoques anteriors: l'exempció tributària de l'oligarquia rural que detentava la propietat de la terra i

que fou la sustentadora del caciquisme tan arrelat arreu de l'Estat. Vegem com es distribueixen, en relació amb el total pressupostari, els capítols de despeses d'aquest període.

Capítol/any	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853
Sous	6.170	4.970	5.250	5.220	5.425	5.345	5.699	6.310
Despeses escriptori	0	720	720	720	1120	920	940	1.800
P. Seguretat	100	100	100	100	100	1100	70	80
P. Urbana	520	520	200	2000	400	400	200	200
I. Pública	4.123	4.123	4.123	7.616	3.923	3.923	4.741	5.743
C. Pública	300	200	200	200	200	804	1.132	1.132
Beneficència	100	0	0	5.480	4.000	0	6.219	0
Obres Públiques	400	400	400	400	6.500	3.400	1.350	2.000
Càrregues	13.812	8.492	5.543	5.543	5.543	6.064	7.069	6.956
Imprevists	2.000	2.000	2.000	1.200	1.000	1.500	1.300	2.000
Diputació	4.891	0	0	0	0	0	0	0
Totals reials	32.416	21.525	18.536	28.479	28.211	23.456	28.720	26.221

Les línies generals que segueix aquest període, les podríem resumir de la forma següent. En primer lloc una recaptació d'arbitris i tributs ínfims —122 reials per a la majoria d'anys— amb la sola excepció de 1850, en què es recaptaren 4.000 reials per la producció personal. El 1852 els ingressos per propis, arbitris i pagaments pugen a 2.275 reials i el 1852 tornen a baixar a 400. Això provoca que el dèficit se suplís mitjançant repartiment veïnal.

Pel que fa a les línies de tendència percentual sobre el total pressupostari, encara trobem una forta despesa per censals acumulats que van des del 39% de 1847 al 20% dels altres anys. Similar percentatge representen els sous del personal sobre el total pressupostari. També cal destacar la gran despesa —de caràcter comunitari— que es destinà a Instrucció Pública —especialment el 1849, ja que es repararen els centres docents— i a Obres Públiques, aquestes darreres bastant importants el 1850 i 1851 arran de la intervenció per a millores de la xarxa viària.

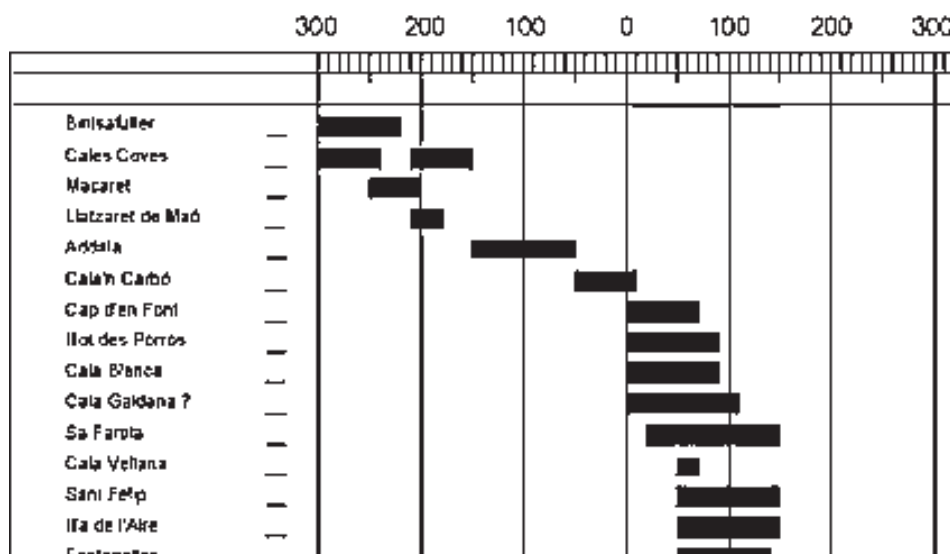
Vegem, en un any com el de 1850, com es distribuïa aquest pressupost: Sous de Personal, 19,24%; Despeses d'Escriptori, 3,94%; Policia de Seguretat, 0,36%; Policia Urbana, 1,43%; Instrucció Pública, 13,90%; Correcció Pública, 0,70%; Beneficència, 14,17%; Obres Públiques, 23,05%; Càrregues, 19,65% i Imprevists, 3,56%.

El període 1854-1860. Aquest període, sense cap mena de dubte, és el més important qualitativament en aplicar-se la nova llei de les Hisendes locals, que proporcionava unes entrades líquides fixes als municipis per fer front a les seves despeses. Les entrades, que eren estipulades per llei, permetien conèixer als Ajuntaments les seves disponibilitats financeres i enllestir treballs comunitaris d'ampla envergadura.

Tot i això, pel que fa a les despeses, aquestes continuen amb la mateixa dinàmica dels anys anteriors. És a dir, la major part del pressupost municipal es destinava a cobrir desemborsaments de personal i a interessos dels censals, que estaven en el mateix nivell que en el període anterior.

No obstant això, en aquest període i en alguns anys particulars, com ara el 1854 i el 1855, comencen a sobresortir fortes quantitats destinades a Beneficència Municipal o a Obres Públiques —generalment vinculades a la xarxa viària o a infraestructures escolars—, com per exemple el 1854. Una altra de les despeses que es mantingueren, tot i que presentà —el 1858— un fort augment, fou la d'Instrucció Pública, derivada dels pagaments del personal, del material escolar i de l'adaptació i la rehabilitació dels locals destinats a escoles. Vegem més detalladament l'evolució d'aquests capítols:

CRONOLOGIA DEIS DECRETES I PROBABLES DECRETES DE LA COSTA MENORQUINA



Pel que fa als ingressos, aquests presenten un notable increment, així el 1854 es recaptaren 600 reials d'arbitris; 7.035 de censos de beneficència; 23.420 de Contribució Territorial, 913 d'Industrial, 2.477 de Consums i 11.613 de repartiment, el que donava un elevat sobrant que es destinà a l'any següent. El 1859 els percentatges quedaren fixos, així a la riquesa Territorial s'aplicà el 10%; sobre la Industrial, el 15% més la quota corresponent; un 50% de recàrrec sobre els Consums. Aquests havien augmentat la quota per al tresor a 16.000 reials i a 8.000 per fer front al dèficit municipal. Amb aquestes xifres es forjà el pressupost. Vegem per exemple els ingressos de 1860. Com a ordinaris hi havia 2.300 reials, a saber: 600 per llocs públics i 1.700 sobre censos de beneficència. De Recàrrecs Ordinaris trobem 12.324 reials, corresponents al 10% de la Contribució Territorial i 1.000 de la Contribució Industrial. Quant als Recàrrecs Extraordinaris, per anivellar el pressupost s'aplicà el 12,53% d'augment sobre la Contribució Territorial, és a dir, 15.442 reials.

Vegem com evolucionà la Contribució Territorial Urbana en el període 1850-1860. Aquesta, a grans trets, presenta una riquesa imposable de més de 700.000 reials sobre la qual s'abona una quota líquida que oscil·la de 80.000 a 120.000 reials. La referida quota era incrementada en recàrrecs per a les despeses municipals —del 10 al 25%— per a

provincials —5 al 15%— per a fons supletoris i fallides —3 al 5%— i per a despeses de cobrança —3 al 4%. Aquests recàrrecs provocaven que la quota a pagar pels habitants del terme s'incrementessin notablement, però de fet era una de les úniques vies per dotar de capacitat líquida els Ajuntaments. L'evolució de la Contribució, la seva quota i el seu líquid total és la següent:

Any	Riquesa	Quota	Total a abonar
1850	71.2450	85.850	126.559
1851	764.324	91.840	119.663
1852	972.200	106.420	136.677
1853	971.423	118.074	158.092
1854	961.752	117.100	153.144
1855	769.200	91.850	120.324
1856	769.190	61.233	64.174
1857	10.48.600	145.000	171.752
1858	10.48.600	145.192	171.980
1859	11.080.730	123.740	150.383
1860	890.460	123.740	156.810

Pel que fa a la distribució d'aquesta riquesa, veiem com la dels propietaris veïns del poble passa de 424.365 reials el 1850 als 627.780 el 1859. En canvi, els propietaris forans —aquells que no residien al municipi— passen dels 288.085 reials de 1850 als 520.165 de 1859, un augment més que considerable fruit d'una doble vessant: per una part un control més estricte sobre els titulars reials de finques i, per l'altra, un traspàs de domini de la propietat de la terra a inversors forans. No obstant això, l'any 1860 trobem una forta baixada vers l'any immediatament anterior. Això es deu al fet que després de la unificació momentània entre els municipis d'Artà i Capdepera tota la documentació de la Contribució Territorial venia junta i el 1860 aquesta es desglossà i passà, definitivament, al terme de Capdepera, d'aquí que hi hagi nombroses baixes de titulars de finques que, ara, contribuirien al municipi veí.

Però, correspon aquest increment tributari a una major dotació pressupostària de l'Ajuntament? Passem a veure els recàrrecs municipals fixats sobre aquella per fer front a les despeses municipals.

Any	Total per Despeses Municipals
1850	21.462
1851	17.170
1852	18.370
1853	24.893
1854	23.420
1855	18.370
1856	9.000
1857	14.800
1858	14.519
1859	16.530
1860	12.374

Com podem veure, les quantitats assignades a l'Ajuntament no corresponen al fort increment detectat a la Contribució. Aquest fet és perquè, malgrat que la contribució augmentà, el recàrrec aplicat per l'administració municipal va disminuir, passant del 25% el 1850 a un 10% el 1857. Per tant, la gran pujada de la Contribució Territorial va anar destinada a les necessitats, cada cop més grans, de l'Estat, que entre 1850 i 1895 tingué un fort increment als diferents Ministeris. Així, per exemple, els augments foren un 23% a Justícia; 63% a Hisenda; 89% Guerra; 91% Estat; 163% Governació i fins un 570% a *Administració Central*. A més del que hem citat, les xifres destinades a despeses provincials també tenen una tendència a la disminució. El còmput d'aquesta fou d'un 10% el 1850, és a dir, 8.585 reials, per anar minvant gradualment fins a assolir sols un 5% el 1857, amb una recaptació de 7.250.

Pel que fa a la Contribució Territorial aquesta també presenta una tendència alcista en benefici, és clar, de l'Estat. Si a nivell general el 1845 sols es recaptaren 250 milions dels quals 3,9 corresponien a les Illes, el 1856 foren 350, dels quals Balears en pagà 5,7. Fins i tot el Reial Decret de 25 de juny de 1864, al seu article 6 augmentà encara més la Contribució: «Se eleva a 430 millones el cupo de la contribución de inmuebles, cultivo y ganadería....».⁷

No obstant això, i com ja hem esmentat abans, els recàrrecs sobre la Contribució Territorial no eren les úniques entrades fixes de què gaudien els municipis.⁸ L'activitat

⁷ *Gazeta de Madrid*, RD 25 de juny de 1864.

⁸ El Reial Decret de 8 de juny de 1847, que regulava el Reglament Municipal, fixava a l'article 1 que: «Todo déficit que resulte en cualquier presupuesto de gastos deberá cubrirse. 1. Por recargo á los repartimientos de la Contribución Territorial, osea sobre el producto líquido de los bienes inmuebles, cultivo y ganadería. 2. Por adición a las cuotas de la Contribución Industrial. 3. Por arbitrios y recargos sobre el impuesto de Consumos.»

industrial i comercial també estava gravada i proporcionava unes xifres —tot i que molt dèbils— als Ajuntaments. Passem a estudiar les contribucions industrials a Artà per aquest període. Aquestes foren les següents:

Any	Tarifa 1	Tarifa 2	Tarifa 3	Conveni gremis	Total
1845	3.515	1.065	404	305	5.289
1846	2.979	561	278	224	4.042
1847	2.979	561	278	224	4.042
1848	1.729	517	471	0	2.719
1849	1.729	517	471	0	2.719
1850	2.670	560	471	0	3.662
1851	3.121	834	556	0	4.511
1852	3.100	973	555	0	4.528
1853	3.594	1.480	662	0	5.737
1854	3.135	1.219	591	0	4.946
1855	3.741	1.365	1009	0	6.116
1856	3.735	1.391	748	0	5.875
1857	4.266	1.253	853	0	6.374
1858	4.420	2.085	853	0	7.359
1859	4.714	2.049	779	0	7.542
1860	4.375	1.805	681	0	6.861

La tendència general és la de creixement global, tot i que la tarifa primera era la que qualitativament presentava un increment més substancial. La repercussió d'aquesta Contribució a l'erari públic era més aviat escassa, entorn del 10% del que s'havia recaptat anava al pressupost municipal. És evident que la situació industrial del municipi repercutia sobre tota la població, ja que era —tot i que molt escassa—⁹ una font de treball i riquesa.

Emperò la Contribució Industrial, com ja hem dit, estava formada per una sèrie de conceptes que gravaven l'individu. Aquests conceptes eren els següents: import de la quota gremial; import de la quota dels que no tenien gremi; recàrrec per interès comunal; recàrrec

⁹ Quant a producció industrial, hi ha una gran ocultació, ja que moltes famílies realitzaven treballs domèstics com a plusproducte que s'escapaven al control de la hisenda pública, entre els quals, per exemple, l'obra de palma o les labors en teixits.

per als tribunals i per a les associacions de comerç i dos maravedís per reial com a premi de cobrança. Un dels fenòmens que s'ha de tenir en compte —i que incideix sobre les taules— és l'ocultació realitzada tant a nivell de propietats —rústica i urbana—, com d'activitat econòmica —producció. Aquesta ocultació es donà a nivell general de tot l'Estat i era una de les més grans preocupacions tant de polítics com d'escriptors, ja que aquesta tendència individual enfront de les Institucions era defensada per un corporativisme estatal que avortava qualsevol intent de refer el bé comú —dins l'estil vitorià— enfront del particular. Costa ja posà de manifest les incongruències del sistema tributari, que no feien altra cosa que portar el país a un estat de barbàrie permanent.

¹⁰ COSTA, Joaquín. *Colectivismo agrario y otros escritos*, Madrid: Alianza, 1984.